

ECZACILIK MEVZUATIMIZIN TARİHSEL SÜRECİNDE ECZANE AÇMA / ECZACI OLMA KOŞULLARI VE HEKİM - ECZACI İLİŞKİSİ (1852-1953)*

*Nuran Yıldırım** & Gürkan Seri****

Eczacılık mevzuatımızın tarihsel süreci, eczacılar ile eczaneler hakkında düzenlemeler getiren temel yasaların ilki olan “Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye” (27 Receb 1268 / 17 Mayıs 1852) ile başlar. Bu nizamnamenin kimi maddelerinin güncellenmesiyle 22 Receb 1277 / 2 Şubat 1861 tarihinde yürürlüğe giren, “Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname,” eczacıların yoğun eleştirilerine hedef olmuş, hemen ertesi yıl reçetelerle ilgili 20. maddesi değiştirilmişti. Bu değişiklik itirazları dindirmemiş, 1886 yılında, “Beledi Eczacılık Nizamnamesi” adıyla hazırlanan layiha/tasarı ile pek çok maddesi güncellenerek tadil edilmiş, ancak bu tasarı bir türlü yasallaşamamıştı. 1861 düzenlemesine, Avrupa’da imal edilip İstanbul eczanelerinde satılan terkibi meçhul ilaçlar ile maden sularının teftiş ve muayene edilmesi hakkında bir hükmün eklenmesi için verilen uğraşlar da sefaretlerin yoğun itirazları üzerine sonuçsuz kalmıştı (1893).

Osmanlı Devleti’nin son yılında yasallaşan “Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname” (1340/1922), son Osmanlı Hükûmeti’nin çıkardığı diğer kanunlar gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından tanınmayınca, 1861 düzenlemesi, “Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun” 1927 yılında yürürlüğe girinceye kadar, 66 yıl geçerliliğini korumuştur. Bu arada, “Alelumum Eczahaneler Talimatnamesi” (1332/1916) (1) ile sadece eczanelerin işleyiş detayları belirlenmiş fakat temel yasa niteliğinde olmayan talimatname bu bildiriye dahil edilmemiştir.

Osmanlı Devleti’nde başlayan – devlette devamlılık esasına göre gelişen koşullara uyarlanarak Cumhuriyet sonrasında da devam eden – eczacılar, eczacılık mesleğinin uygulanması ve eczaneler ile ilgili temel yasal düzenlemeler süreci, 1953’te yasallaşan ve bugün de uygulanmakta olan “Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun” (5) ile son bulmuştur.

Bu bildiriye; 1852-1953 yıllarında, *Takvim-i Vekayi* ile *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe giren beş temel yasa ile 1886 tasarısında, “eczane

açma/eczacı olma koşulları” ve “hekim/eczacı ilişkisi” ile ilgili hükümleri karşılaştırarak, eczacılık mesleğinin ve eczanelerin ülkemizdeki gelişimine ışık tutmaya çalıştık. 1886 tasarısı, o yıllardaki bakış açısını verdiği için önemliydi. Yasallaşmadığı halde bu nedenle çalışmaya dahil edildi.

Hazırlıklarını sürdürdüğümüz; eczane dükkânlarının nitelikleri, ilâç imali/ilâçlar, eczanelerin ve eczacıların bağlı olduğu merci/eczanelerin denetimi, eczacıların cezalandırılması ile ilgili hükümleri kapsayan çalışmamız bittiğinde, ülkemizde eczacılık mesleği ile eczanelerin tarihsel gelişiminin oturduğu yasal zeminin bütün detaylarıyla aydınlanacağını umuyoruz.

Eczane Açma Koşulları

1. Eczanelerde pratik eğitim alma şartı

Eczacılık mesleği ile eczacı dükkânlarının yani eczanelerin çalışma koşullarını düzenlemeye yönelik yasalarda bugün staj olarak nitelendirilen ama o yıllarda eczacılık eğitiminin ilk ayağı ve ön koşulu olan pratik eğitim eczanelerde yapıldığı için, 1852’den 1953’e dek yürürlüğe giren düzenlemelerde ve 1886 tasarısında bu konu ile ilgili hükümlere de yer verilmiştir. Bu düzenlemelerden, eczanelerdeki üç yıllık pratik eğitimin ardından devam edilen üç yıllık okul dönemindeki dersler ve sınavlar hakkında da bilgi ediniyoruz. Buna göre; eczacı olabilmek için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’ye (MTŞ) kaydolmak, en az altı sene bir eczanede kalfalık/çıraklık yapıp pratik eczacılık öğrenmek gerekiyordu. MTŞ’de; Fransızca veya İtalyanca dilleri ile Latince gramer, ilm-i hesap, coğrafya ve tarih sınavlarını başaranlar iki yıllık eczacılık tahsiline başlayabiliyor, başaramayanlar ise bu dersleri MTŞ’de okuduktan sonra iki yıllık eczacılık tahsiline geçiyordu. İkinci sene sonunda yapılan teorik ve pratik sınavlardan sonra eczacı diploması almaya hak kazanılıyordu. 1909’da Eczacı Mekteb-i Âlisi açılınca pratik eğitim süresi bir yıla indirilmiş ve ön koşul olmaktan çıkarılmıştı. Okula koşulsuz kaydolan öğrenciler isterlerse eğitim süreleri içinde, isterlerse mezun olduktan sonra bir yıl eczanelerde staj yapma mecburiyetindeydiler (2, 3, 8).

İlk düzenleme olan “Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye”nin 4. bölümü (43-49. maddeler) (9) eczacı çıraklarına ayrılmıştır. Yanlış bir anlamaya meydan vermemek için hemen burada anılan çırakların, eczanelere pratik eğitim almak üzere devam eden eczacı öğrencileri olduklarını hatırlatalım. Bu maddelerde yer alan hükümlere göre; eczacı çırakları önce Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’de Fransızca veya İtalyanca veya Latince’den; ayrıca matematik, coğrafya, tarih ve bunun gibi derslerden imtihana girecek, çalışacağı eczanenin eczacısı tarafından MTŞ’ye kaydettirilecek, çırağın eline kaydolduğuna dair bir belge verilecek ve bu belge her sene yenilenecekti. Yanında çalıştığı ustasından izin almadıkça hiçbir çırak başka bir eczaneye

* VII. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı’nda (Ankara, 27-28 Mayıs 2005) sunulmuştur.

** İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

*** Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı.

nakledemeyecekti. Başka bir eczacı dükkânında çalışmış olan çırağı yanına kabul eden eczacı bunu MTSŞ'ye bildirmekle yükümlüydü. Bildirim yapılmadığı takdirde çırağın yeni ustası yanındaki pratik eğitimi sayılmıyordu. Çırakların, birinci çırak, ikinci çırak, üçüncü çırak gibi dereceleri vardı. En az altı sene bir eczanede sanat icra etmeyen, iki sene de MTSŞ'de ilm-i ispençiyari derslerine devam etmeyen hiçbir eczacı çırağının eczacı olma hakkı ve yetkisi yoktu.

O yıllarda MTSŞ yatılı bir askeri okul olduğundan, 1852 düzenlemesinde eczacı öğrencilerinin gündüzlü olduğu özellikle vurgulanmış ve 5. bölüme de “Gündüzleri gelip gitmek üzere eczacı şakirdininin Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye kabulü” adı verilmişti. Beşinci bölüme göre, MTSŞ'ye kaydolmayan ve bir eczacı ustasının yanında en az altı yıl çalışmayan hiçbir eczacı şakirdi yani öğrencisi MTSŞ'ye kabul edilmeyecekti. Altı yıllık pratik eğitimini tamamlayan kalfa/öğrenci yanında çalıştığı eczacı ustasından pratik eczacılığı öğrendiğine dair bir şahadetname alıp, bunu MTSŞ'ye ibraz edecekti. Altı yıllık eğitimini birkaç usta yanında tamamlamışsa her birinden ayrı ayrı şahadetname alması gerekiyordu. Bu şahadetnameler MTSŞ'de onaylandıktan sonra eczacı çırakları ile ilgili 4. fasılda belirtilen Fransızca veya İtalyanca dilleri ile Latince gramer, ilm-i hesap, coğrafya, tarih ve diğer bilimlerden yapılan bir sınava girmek zorundaydı. Bu sınavı geçemezse, bu dersleri MTSŞ'de tahsil ettikten sonra iki sene de ilm-i ispençiyari tahsil edip; teorik ve pratik kimya, ilm-i ispençiyari, tıbbi tabiat tarihi, müfredat-ı tıp ve ilm-i hikmet (fizik) derslerini okuyacaktı. Her sene sonunda sınava girecek, ikinci sene sonunda okuduğu bütün bilimlerden yapılacak teorik ve pratik sınavı başarırsa eczacı ustası diplomasını alacaktı (8, 9).

1861'de yürürlüğe giren, “Beledi İспенçiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname” nin (2) beşinci faslı da eczacı şakirtlerine (öğrencilerine) ayrılmıştı. 30-35. bentlerinde, eczacı öğrencisi olmak isteyenlerin MTSŞ'ye kaydolarak bir kabulname almaları isteniyordu. Eczacılar da yanlarında çalışan öğrencileri bildirmekle yükümlüydüler. Nitekim *Revue Médico-pharmaceutique*, 1888 yılında Eczacılık Loncası'nın (Comité Pharmaceutique) yürürlükte olan yasanın 30. ve 34. maddeleri gereğince, eczane işletmekte olan eczacıların yanlarında çalıştırdıkları öğrencileri MTSŞ'deki kayıt defterine kaydettirmelerini talep ettiğini duyurmuştu (6, 8).

Bu düzenlemede de 1852'de olduğu gibi en az altı sene bir veya birkaç eczacı dükkânında öğrencilik yapma şartı vardı ancak bu süre üçer yıllık iki devreye ayrılmıştı. Üç yıl eczanede çalışarak eczacılığın pratik bilgilerini edinen eczacı öğrencisi ikinci devrenin ilk yılında, yani dördüncü seneden itibaren Fransızca ve ilm-i hesaptan imtihan vermek ve MTSŞ'de eczacılık derslerine devam etmek mecburiyetindeydi. Altı senenin sonunda mezuniyet imtihanına

girip diploma almaya hak kazanıyordu. Böylece altı yıllık eczacılık tahsili, eczanede ve MTSŞ'de olmak üzere üçer yıllık iki döneme ayrılmıştı.

1861 nizamnamesine göre eczacı öğrencileri, çalıştıkları eczanede bazı kurallara uymak zorundaydı. Örneğin; eczaneden ayrılmak istediklerinde en az 15 gün önce ustalarına haber verecekler ve ustalarından yazılı izin alacaklardı. Eczanesinde çalışmakta olduğu eczacılar izin belgelerini 24 saat içinde vermezse öğrenciler durumu Umûr-ı Tıbbiye Nezareti'ne bildireceklerdi. Eczacı ustaları da kabulnamesini ya da başka eczacı dükkânında öğrencilik etmişse o dükkânın ustasından alınmış izin belgesini görmedikçe öğrenci kabul etmeyecekti. Eczacı öğrencisi ustası razı olmadıkça onun dükkânından çıkıp en az 1000 metreden yakın yerde başka bir eczacı dükkânına gidemezdi.

1886 yılında hazırlanan “Belediye Eczacılık Nizamnamesi” tasarısı (3) beşinci faslında, ‘Eczacı Öğrencileri’ başlığı altında pratik eğitime getirilen yeni düzenlemelere yer verilmiştir (32-38. maddeler). Sivil eczacı öğrencisi olmak isteyenler 1852 ve 1861 düzenlemelerinde olduğu gibi İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye müracaatla isimlerini özel deftere kaydettirerek bir kabulname almakla mükelleftiler. Bir öğrenci, eczacı ustalığı ünvanını haiz olabilmek için;

1. İzinnameli ecza dükkânlarından birinde veya bir kaçında veyahut İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından bilinen bir hastanenin eczanesinde altı sene öğrencilik yapmak,
2. Öğrenciliğe kabulünden itibaren İdare-i Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye'deki eczacı öğrencilerine mahsus deftere kaydolmuş bulunmak,
3. Öğrenciliğinin son üç senesinde Darülfünun-ı Tıbbî veyahut Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin eczacı derslerine devam etmek mecburiyetindeydi.

Burada bir yenilik olarak hastane eczanelerinin de pratik kapsamına alınmak istendiğini görüyoruz. Bu tasarı ile eczacıların öğrenci alırken; ilkokulu bitirmiş olmalarına ve 15 yaşından aşağı olmamalarına dikkat etmeleri önerilmişti.

Bu tasarıya göre; Darülfünun-ı Tıbbî veyahut Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de eczacılık derslerine kabul edilebilmek için aşağıdaki koşulları yerine getirmek gerekiyordu:

1. Bir hastanede veyahut bir veya bir kaç eczacı dükkânında kesintisiz üç sene öğrencilik etmiş olduğuna dair İdare-i Tıbbiye'den bir şahadetname getirmek,
2. Lisan-ı Osmani ile Fransızca, matematik ve coğrafyadan, biraz da tarihten bir imtihan vermek,
3. Eczacılık pratiği hakkındaki yeterlilik imtihanını başarmak.

Nizamen şart olan, üç senelik eczacılık derslerini tahsil eden öğrenci usta olmak için lâzım gelen imtihanlara kabul olunur, imtihanlarını layıkıyla verdikten sonra Darülfünun-ı Tıbbî-i Şahane'den eczacılık diploması almaya hak kazanabilirdi. Ancak diploma alan öğrenci, bir eczacı ustasının yanında veyahut mektepçe bilinen sivil ve askeri hastanelerin eczanelerinde en az bir sene baş kalfalık etmiş olduğunu ispat etmedikçe eczacı dükkânı açmaya hak kazanamazdı (1886 tasarısı, madde 34).

Eczacı ustalığı için ikisi teorik biri pratik üç imtihan vardı. Pratik imtihan edviyenin halisyyetini (ilaçların saf olup olmadığını) tanımaya ve eczacılık muamelatına dairdi (1886 tasarısı, madde 35).

1886 tasarısının 36. maddesinde yer alan; “Hiç bir eczacı öğrencisi 15 gün evvel ustasına haber vermeksizin bulunduğu eczaneyi terk edemez ve ustasından izin aldığını belirten bir ilmühaber almadıkça ayrılamaz. Öğrenciler ustasından, dükkândan ayrılacağını haber verdiğini kanıtlayan imzalı bir varaka alıp, İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye kaydettireceklerdir. Bir usta izin varakasını üç gün içinde vermezse, izin isteyen öğrencinin İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye müracaat hakkı olur ve o halde izin muamelesi idare tarafından icra ettirilir” hükmü, 1861 düzenlemesinin günün Türkçe'sine uyarlanmış şeklidir. Eczacı ustaları; ilkokulu bitirmeyenleri, elinde kabulname olmayanları ve daha önce hizmet ettikleri eczaneden izin varakası bulunmayanları öğrenciliğe kabul etmeyeceklerdi (1886 tasarısı, madde 37). Bir eczanede bulunan öğrenci, o eczaneden çıkıp başka bir eczanenin öğrenciliğine girmek isterse çalışacağı eczane ile eski eczanesi arasında en az 1001 metre mesafe olmalıydı. Deniz aşırı dükkânlar için bu mesafe geçerli değildi (1886 tasarısı, madde 38) (3).

1927'de yürürlüğe giren, “Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun” da (Kanun No: 964, Kabul tarihi: 24.1.1927 Resmi Gazete'de yayın tarihi: 6.7.1927) da kalfa ve çıraklara ayrılmış bir bölüm vardır. Ancak burada kalfa kavramı değişmiştir. Kalfalık artık eczanede staj gören Eczacı Mektebi öğrencileri veya mezunları ile en az beş sene çıraklık etmiş yardımcılara verilen bir üvandır. Zira eczanelerde yapılan üç yıllık pratik eğitim kaldırılmış ve onun yerine, ister tahsil sırasında ister mezun olduktan sonra eczanelerde iki yıl staj yapma mecburiyeti getirilmiştir (madde 1) (4).

1953 düzenlemesinde staj ile ilgili hüküm bulunmamaktadır.

2. Diploma şartı

1852-1953 arasındaki yasal düzenlemelerin hepsinde diploma şartı aranmıştır. Cumhuriyet'ten önceki yasal düzenlemelerde diplomanın alındığı okulların sınırlanması konusundaki hükümler sınırları geniş tutuyor, “Avrupa Okulları” gibi ifadelerle yer veriliyordu. Süreç içerisinde diploma şartının

yanında mezun olunan yabancı ülke okulları konusunda sınırlamalar da ekleniyordu.

Eczane açma koşullarının arasına diploma şartının getirilmesi ilk olarak 1852 tarihli “Nizamname-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye” ile olmuştur (9). Buna göre eczane açabilmek için, MTSŞ'den veya Avrupa okullarından alınmış eczacı diploması gerekliydi (madde 1). Bu yasal düzenlemeye göre MTSŞ tarafından verilmiş ‘üstadlık icazetnamesi’ olmadan eczacılık yapanlar, MTSŞ tarafından sınava alınacak ve bu sınavda başarılı olurlarsa ruhsatname alabileceklerdi. Yine aynı düzenlemeye göre kıdemi olanlar veya iyi hizmet verdiklerini kanıtlayanlar sınavdan muaf olabilecekti (madde 5) (9).

1861 Tarihli “Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname”de de diploma konusunda 1852'deki düzenlemeye benzer hükümler vardır (madde 1). Bu düzenlemede diploması bulunmamasına rağmen Ramazan 1276'dan (Mart-Nisan 1860) önce MTSŞ'den izinname alarak eczane açanlar, diplomaları olmasa dahi mesleklerini yürütebileceklerdi. MTSŞ'den diploması olmayanlar fenn-i ispençiyariden (farmakoloji) sınav edilirdi (madde 2). MTSŞ'den eczacılık yapma izni alanlar ayrı bir deftere kaydedilecekti (madde 3) (2).

1886'daki “Belediye Eczacılık Nizamnamesi” tasarısında da eczane açmak için diploma şartı aranıyordu. Bu tasarıya göre alınan diplomanın geçerliliği MTSŞ'den ya da devletçe tanınmış yabancı ülkelerin tıp veya eczacılık okullarından alınmış olmasına bağlıydı. Aynı yasal düzenlemeye göre Darülfünun-ı Tıbbi tarafından verilmiş bir izinname bulunmayan Osmanlı tebaası ya da yabancı hiç kimsenin eczane açma, ilaç yapma ya da ilaç satma yetkisi yoktu. Ancak bu düzenleme, diplomaları bulunmamasına rağmen 23/11 Mart 1860 tarihinden önce Tıbbiye Nezareti'nden aldıkları izin ile eczacılık yapanları diploma şartından muaf tutmuştur (madde 1). Darülfünun-ı Tıbbî-i Şahane'den izinname alan eczacı isimleri, özel bir deftere kaydedilecekti (madde 3) (3).

1922'de yürürlüğe giren “Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kararname”de de diploma şartı aranmıştır. Buna göre; Osmanlı Eczacı Mektebi'nden alınmış diploma veya kollogyum icrasıyla verilecek ruhsatnameyi haiz olan tebaa-i Osmaniye ile muamele-i müteakabile esasını kabul eden ecnebi tebaası Memalik-i Osmaniye'de eczacılık sanatını yürütebilirlerdi (madde 1). Aynı yasal düzenlemenin geçici 44. maddesine göre eczanesi bulunan bir eczacıdan en az on sene kalfalık ettiğine dair tasdiknamesi bulunan ve eczacılık yapmakta olanlar şahıslarına mahsus olarak eczacılık yapabilecekti (madde 44) (10).

1927'de yürürlüğe giren "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun"da eczane açabilme koşulları arasında diploma şartı belirtilmiştir. Buna göre, eczane açma koşulları arasında Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi'nden diplomalı olmak şartı aranıyordu (madde 1). Ancak 22 Recep 1277 / 2 Şubat 1861 tarihli Beledi İspençiyarılık Nizamnamesi'ne göre Mekteb-i Tıbbiye'den izinname alıp eczane sahibi olan eczacılar sanatlarını yürütebileceklerdi (madde 48/2). Yabancı memleketlerde mahalli hükümetlerce onaylanmış eczacı mekteplerinden diplomalı Türk tebaasının, kimlikleri tesbit edildikten sonra ve Türkiye'de açılmasına izin verilmiş eczanelerden birinde iki sene pratik görmek koşuluyla, diplomaları Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti'nce onaylanabiliyordu (madde 48/1) (4).

1953'de yürürlüğe giren "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun"da eczacılık yapabilmek için Türkiye Eczacılık Mektebi'nden veya fakültelerinden diploma şartı aranıyordu. Ayrıca bu diplomanın Sağlık ve Sosyal Yardım Vekaleti'nce onaylanması şartı da aranıyordu (madde 2) (1).

3. Vatandaşlık şartı

1852, 1863, 1891 düzenlemelerinde eczane açma koşulları arasında vatandaşlık konusunda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. 1922 tarihli düzenlemede ise Osmanlı tebaasından olmak veya muamele-i müteakabiliyet esasını kabul eden ülkelerden birinin vatandaşı olmak şartı vardı (madde 1) (10).

1927 tarihli düzenlemede Türkiye'de eczane açabilmek için Türk vatandaşı olma şartı aranıyordu, ancak bu yasanın 48. maddesi, Lozan Barış Antlaşması'na göre Türkiye'de eczacılık yapma iznini almış yabancı eczane sahiplerinin kanun hükümlerine uymak koşulu ile eczacılık yapabileceklerini hükme bağlamıştı (madde 47) (4).

1953 tarihli yasada da Türkiye'de eczane açabilmek için Türk vatandaşı olmak şartı belirtilmişti (madde 2). Ancak bu yasanın geçici 2. maddesine göre; Lozan Barış Antlaşması'na göre Türkiye'de eczacılık yapma iznini almış yabancı eczane sahiplerinin kanun hükümlerine uymak koşulu ile eczacılık yapabilmeleri mümkündü (5).

4. Bazı suçları işlememiş olma şartı

Eczacılık yapabilme koşulları arasında eczacının bazı suçları işlememiş olması 1853, 1861, 1886 düzenlemelerinde bir şart olarak aranmamaktadır. 1922 tarihli yasal düzenlemede ise, cinayetle veya namusa zarar veren suçlardan mahkûm ve kötü şöhretli olmama şartı aranıyordu (madde 1) (10).

1927 tarihli yasanın 5. maddesine göre, ağır hapis veya 5 seneden fazla hapis veya bu derecede cezayı gerektiren fiilden ya da ahlakî ve terzîlî (rezil

edici) suçlardan mahkûm olmamak, eczacılık yapılabilme için aranan koşullar arasında yer alıyordu (Madde 5) (4).

1953 yasal düzenlemesine göre, yüz kızartıcı bir suçtan mahkûm olmak, umumiyetle üç sene ve daha fazla ağır hapis veya beş sene ve daha fazla hapis cezasıyla mahkûm olmak, mesleki bir suçtan bir sene ve daha ziyade hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile mahkûm olmak veyahut eczanesinde imal, izhar veya tertip edilen ilaçlarla sattığı müstahzarlar veya sair ecza-yı tıbbiyede sanatını kötüye kullanmak suretiyle işlediği bir suçtan dolayı beş sene içinde iki defa mahkeme kararıyla meslek ve sanatının tatili cezasıyla mahkûm edilmiş olmak eczacılık yapmaya engeldi (madde 4) (5).

5. Bazı mesleklere mensup olmama şartı

1922 tarihli yasal düzenlemede hekim, memur ve öğretmenlerin eczacılık yapmaları yasaklanmıştı. Eczacı muallimlerinin (hocaların) sermayeye ortak olabileceği belirtilmiştir (madde 25) (8). 1953 tarihli yasaya göre memur ve asker olan kimseler eczane açamazdı (madde 17) (5).

Hekim Eczacı İlişkisi

1. Reçete hazırlanması ve ilaç imali

1852-1953 tarihleri arasındaki yasal düzenlemelerde reçeteye uygun ilaç hazırlanması ve hastaya verilmesi hekim-eczacı ilişkisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Hekimin imzasının olmadığı reçetelerin hazırlanmaması, reçetelerde görülen ya da şüphe edilen hataların düzeltilmesi, reçetelerde dozaşımalarının yer alması halinde eczacının yapması gerekenler ve hekimle irtibat kurması gibi konular bu yasal düzenlemelerde yer almıştır.

1852 tarihli düzenlemede eczacıların reçetelerde değişiklik yapamayacakları (madde 9), hata görmeleri halinde bunu yazılı olarak hekime bildirmeleri gerektiği belirtilmiştir (madde 10). Bu yasaya göre eczacılar hekim tarafından imzalanmamış bir tertip hazırlarsa bundan kendileri sorumlu tutulacaktı (madde 11). Benzer hükümler 1861 tarihli yasal düzenlemede de yer alıyordu (madde 19) (9, 2).

1922 tarihli yasal düzenlemede reçetede değişiklik yapılamayacağı, hekimlerin hazırladığı reçetelerin aynen hazırlanması gerektiği, reçetede yazılı olan ilacın hazırlanması gerektiği, benzerinin verilemeyeceği belirtilmiştir (madde 12). Eczacı, hazırlanmak üzere gönderilen reçetenin dozajında ya da yapımında bir hatanın olduğunu görürse; kendisine kolay gelebilecek iki çözümden birini seçebiliyordu. Bunlardan ilkinde göre eczacı hekimi gizlice ve uygun bir dille bilgilendirerek yanlışlığın düzeltilmesini isteyebilirdi. İkincisine göre eczacı, reçeteyi getiren kimseye reçetenin düzeltilmesi gerektiğini uygun bir dille ifade edip reçeteyi iade edebilirdi (madde 13). Dozaşımın söz konusu

olduğu hallerde ise hekime bildirim yapılmasına rağmen hekim aşırı dozu uygulamada kararlıysa ‘mesuliyeti üstleniyorum’ ifadesiyle reçeteyi imzalaması gerekirdi. Genelde reçetelerin hastalara iade edilmesi gerekirdi, ancak hekimin sorumluluk aldığına dair açıklama yazdığı reçeteler eczacı tarafından muhafaza edilmeliydi. İsterse hastaya, eczane mührüyle onaylanmış bir sureti verebilirdi (madde 14) (10).

1922 yasal düzenlemesinde eczacıların tababet icra edemeyecekleri yalnızca acil hallerde müdahalede bulunabilecekleri vurgulanmıştır (madde 26) (8). Hekimlerin ilaç hazırlaması, elde etmesi ve satması yasaklanmıştır. Ancak bu yasal düzenleme, istisnai durumlarda hekimlerin ilaç hazırlayıp hastaya vermesine izin veriyordu: hekimin ve tedavi ettiği hastanın ikametgâhının beş kilometre civarında eczane bulunmaması halinde hekim, ilaç imal edip tarife üzerinden satabilirdi (madde 20) (10).

1927 tarihli yasada da reçetelerde değişiklik yapılamayacağı hükmü yer alır. (madde 31). Özel işareti olmadan kodekste belirtilenden daha fazla doz içeren bir reçete ile karşılaşan veya bir reçetede yanlışlık/hata olduğunu düşünen eczacının bu reçeteyi yazan hekimle irtibat kurmadan ilacı hazırlaması yasaktı. Hekimle irtibat kuramaması halinde yazılı ilacın kodekse uygun bir şekilde hazırlanması gerekirdi (madde 31) (4).

1953 düzenlemesi de reçetelerde değişiklik yapılmasını yasaklamıştı (madde 25). Bu yasaya göre; eczacılar içeriğinde bir yanlışlık olduğundan kuşkulandıkları reçeteleri ve kodekste yazılı miktarlardan fazla eczayı içeren ve altı iki çizgi çizilerek imzalanmayan reçeteleri, tedavi eden hekim ile bağlantı kurmadan hazırlayamazlardı (madde 25). Ancak tedavi eden hekimle bağlantı kurulamaması halinde eczacı, reçeteyi kodekste yazılı en yüksek miktarlarda hazırlayıp durumu mahallin en yüksek sağlık amirine bildirmekle mükelleftir. Eczane bulunmayan yerlerde resmi veya özel tabipler ile kendi şubesi dahilinde ilaç veren veterinerler ecza dolabı açabilirdi (madde 14) (5).

2. Hekim – eczacı anlaşması yasağı

1861 (madde 22) ve 1922 tarihli yasal düzenlemelerde, hastalardan gelir elde etmek amacıyla hekim ve eczacının hiçbir şekilde anlaşma yapamayacakları belirtilmiştir (madde 28) (2, 10). 1927 tarihli yasayla hekimlerin nüfusu on binden çok olan yerlerde eczane ve müstemilatında hasta kabul etmesi yasaklanmıştır (madde 51). Daha önceleri eczane müstemilatında hekimler hasta kabul edebiliyorlardı (7). Burada kısmen bir yasaklamanın bulunduğu görülmektedir. Bununla beraber acil hallerde hekimin eczane müstemilatında hasta bakması yasak değildir (madde 56). 1953 tarihli yasada da hekimlerin eczanelerde hasta kabul etmeleri yasaklanmıştır. Ancak acil durumlar bu yasağın istisnasını oluşturmaktadır (madde 37) (5).

1927 tarihli yasada eczacıların kendi mıntıkasındaki hekimlerin çalışma saatlerini evde bulunma saatlerini ve uzmanlık alanlarını düzenleyen bilgileri hastaların göreceği bir yerde tutmaları gerektiğini hükme bağlanmıştır (madde 52). 1953 tarihli yasada da eczanelerin kendi mıntıklarında bulunan hekimlere ait bilgileri bulundurma zorunluluğu getiren bir hüküm vardır (madde 38) (5).

Sonuç

1. 1852-1953 arasındaki yasal düzenlemelerde diploma şartı aranmıştır. Cumhuriyet’ten önceki yasal düzenlemelerde diplomanın alındığı okulların sınırlanması konusundaki hükümler sınırları geniş tutuluyor, “Avrupa Okulları” gibi ifadelerle yer veriliyordu. Süreç içerisinde diploma şartı yanında mezun olunan yabancı ülke okulları konusunda sınırlamalar da ekleniyordu. Ülkede eczacılık yapacak kimselerin mezun oldukları okullar konusunda ve mesleği yürütebilme koşullarında bazı sınırlamalara gidilmiştir. Cumhuriyet’ten sonraki yasal düzenlemelerde Türkiye Cumhuriyeti fakültelerinden mezuniyet temel şart olarak vurgulanmış, yabancı ülkelerin fakültelerinden mezun olanların Türkiye Cumhuriyeti’nde eczane açabilmeleri için ek şartlar getirilmiştir.

2. Eczacılık ile ilgili ilk yasal düzenlemelerde diploma şartı temel alınmıyordu. Osmanlı Devleti döneminde ülke sınırları içerisinde eczacılık yapacak kimselerin eczane açabilmeleri için vatandaşlık şartı aranmıyordu. Eczane açacak kimsenin diplomalı olması temel şarttı. Ancak daha sonraki süreçte ve özellikle Cumhuriyet döneminde çıkarılan yasal düzenlemelerde vatandaşlık şartı da temel alınmaya başlanmış ve eczacılık mesleğinin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarında yalnızca Türk vatandaşı eczacılar tarafından yürütülebileceği hükme bağlanmıştır.

3. Bazı suçları işlememiş olma koşulu eczacılık ile ilgili ilk yasal düzenlemelerde yer bulmazken gelişen süreç içerisinde yayımlanan yasal düzenlemelerde, eczacı olma koşulları arasında yer tutmuştur. Eczacılık mesleğinin insan sağlığı gibi önemli bir konuda hizmet vermesi nedeniyle, eczacılık faaliyetini yürütecek kişide bazı niteliklerin aranmaya başlaması önemlidir. Bazı cezalardan hüküm giyen kimselerin eczacılık mesleğini yürütememesi konusunda koyulan şartlar eleştiriye açık olsa da, özellikle mesleki suçlardan ceza alan kimselerin mesleklerini yürütmelerinin sınırlanması eczacılık deontolojisi açısından önem taşımaktadır.

4. Hekim eczacı ilişkisi açısından da son yasal düzenlemelerde her iki mesleğin alanlarının sınırlarının belirlenmesi ve bu mesleklerin hastalar üzerinde yönlendirme, etki ihtimalinin engellenmesi yönünde hükümlere yer verilmiştir.

5. Hekim-eczacı ilişkisinin önemli bir boyutunu oluşturan reçete hazırlanması konusundaki kurallar eczacılık mesleğinin yürütülmesi ile ilgili

yasal düzenlemelerde önemle yer tutmuştur. Bazı maddelerdeki yaklaşım hekim-eczacı ilişkisinde bazı deontolojik kurallara işaret etmektedir. Eczacının hekimi gizlice haberdar etmesi ya da hastaya reçeteyi iade ederken uygun bir dille durumu izah etmesinin hükme bağlanması iki meslek mensubu arasındaki güven ve saygı ilişkilerinin devamı ve hastanın her iki meslek mensubuna duyduğu güven ve saygının zedelenmemesi açısından önemlidir.

Kaynaklar

1. "Alelumum Eczahaneler Talimatnamesi," *Sıhhiye Mecmuası*, Yıl 3, sayı 3, İstanbul (1332/1916), s. 720-752.
2. "Beledi İspençiyarlık San'atının İcrasına Dair Nizamnamedir – 22 Receb 1277," 1-17. maddeler, *Takvim-i Vekayi*, No.618 (22 Safer 1278/29 Ağustos 1861), s. 3-4; 18-49. maddeler, *Takvim-i Vekayi*, No.619 (5 Rebiülevvel 1278/10 Eylül 1861), s. 3-5.
3. "Belediye Eczacılık Nizamnamesi – Layiha," Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Y. A. Res. 62/28.
4. "Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun" (Kanun No: 964, Kabul tarihi: 24.1.1927, Resmi Gazete'de yayın: 6.7.1927), *Sıhhi-İçtimâî ve İskâna Ait Kanun, Nizamname, Talimatname ve Kararnameler*, T.C. Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekâleti Neşriyatından No.33, Çankaya Matbaası, Ankara, 1942, s.53-61.
5. "Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun" (Kanun No: 6197, Kabul tarihi: 18.12.1953, Resmi Gazete'de yayın: 24.12.1953.), K. Ekşioğlu, *Sözlüklü Tüm Toplu Sağlık Mevzuatı*, Yasa Yayıncılık, İstanbul, Mart 1986.
6. *Revue Medico-pharmaceutique*, c. 1, sayı 10, 31 Ekim 1888.
7. Yıldırım, N., "İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, (Ed. Nil Sarı), sayı 2-3 (1996/97), s. 71-97.
8. Yıldırım N., "Dârülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi Öğrencilerine Ait Kabulnâmeler ve Şehâdetnâmeler," *II. Milli Türk Tıp Tarihi Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, İstanbul 20-21 Eylül 1990. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 239-279, Levha 65-100.
9. Yıldırım N., "Nizamnâme-i Eczacıyan Der Memalik-i Osmaniye, Osmanlı Devleti'nde Eczacılar Nizamnâmesi – 1852," *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri (4-5 Haziran 1998, İstanbul)*, Ed. E. Dölen, İstanbul 2000. s. 42-94.
10. Yıldırım N., "Osmanlı Devleti'nin Son Eczacılık Yönetmeliği: Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname - 1922," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.IV, sayı 2 (2003), s.83-108.

Regulations on the licensing of pharmacies, the qualification of pharmacists, and the relationship between pharmacists and physicians in Turkey (1852-1953)

The history of pharmaceutical regulations in Turkey started with the promulgation of the "Regulations for the Pharmacists of the Ottoman Empire" (*Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye*) in 17 May 1852. The expanded version of this first legal document, the "Civilian Regulation for the Practice of the Art of Pharmacy", put into effect on 2 February 1861, was heavily criticised by pharmacists: its Article 20 regulating prescriptions was revised within a year. This alteration did not soothe reactions, and in 1886 the draft entitled "The Civilian Pharmacy Regulation" promulgated many other changes, but was never legally enforced. In face of opposition from European embassies in Istanbul (1893), the campaign to add an article concerning the control of medicines and mineral waters containing suspicious components imported from Europe to the 1861 proved futile.

The "Regulation for Pharmacies and Pharmacists" (*Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kararname*) which passed in 1922, the last year of the Ottoman Government, was not recognized by the new Turkish National Assembly Government in Ankara. This led the regulation of 1861 to remain in effect for 66 years, until 1927 when the "Law for Pharmacies and Pharmacists" (*Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun*) was issued. The "General Regulation for Pharmacies" (*Alelumum Eczahaneler Talimatnamesi*) of 1916 was the reference for practical matters concerning the functioning of pharmacies.

The series of legal pharmaceutical regulations which issued in the late Ottoman Empire and remained in use in the first decades of the Turkish Republic, ended with the "Law on Pharmacists and Pharmacies" (*Eczacılar ve Eczaneler hakkında Kanun*) of 1953 which is still in use today.

In this study, the five basic laws issued between 1852-1953, the requirements for opening a pharmacy, to become a pharmacist as well as the regulations concerning the relationship between doctors and pharmacists will be comparatively studied with the aim of outlining the development of pharmaceutical profession in Turkey.

Key words: Pharmaceutical regulations, history of pharmacy, pharmacy in the Ottoman Empire, pharmacy in Turkey, doctor-pharmacist relationship.

Eczacılık mevzuatımızın tarihsel sürecinde eczane açma/eczacı olma koşulları ve hekim/eczacı ilişkisi (1852-1953)

Eczacılık mevzuatımızın tarihsel süreci, eczacılar ile eczaneler hakkında düzenlemeler getiren temel yasaların ilki olan “Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye” (17 Mayıs 1852) ile başlar. Bu nizamnamenin kimi maddelerinin güncellenmesiyle 2 Şubat 1861 tarihinde yürürlüğe giren, “Beledi İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname” eczacıların yoğun eleştirilerine hedef olmuş, hemen ertesi yıl reçetelerle ilgili 20. maddesi değiştirilmişti. Bu değişiklik itirazları dindirmemiş 1886 yılında, “Beledi Eczacılık Nizamnamesi” adıyla hazırlanan tasarı ile pek çok maddesi güncellenerek tadil edilmiş ancak bu tasarı bir türlü yasallaşamamıştı. 1861 düzenlemesine, Avrupa’da imal edilip İstanbul eczanelerinde satılan terkibi meçhul ilaçlar ile maden sularının teftiş ve muayene edilmesi hakkında bir hükmün eklenmesi için verilen uğraşlar da sefaretlerin yoğun itirazları üzerine sonuçsuz kalmıştı (1893).

Osmanlı Devleti’nin son yılında yasallaşan, “Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kararname” (1922), Osmanlı Hükümeti’nin çıkardığı diğer kanunlar gibi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından tanınmayınca 1861 düzenlemesi, “Eczacılar ve Eczahaneler Hakkında Kanun” 1927 yılında yürürlüğe girinceye kadar, 66 yıl geçerliliğini korumuştur. Bu arada, “Alelumum Eczahaneler Talimatnamesi” (1916) ile sadece eczanelerin işleyiş detayları belirlenmiş fakat temel yasa niteliğinde olmadığından bu bildiriye dahil edilmemiştir.

Osmanlı Devleti’nde başlayan ve Cumhuriyet sonrasında devam eden eczacılar, eczacılık mesleğinin uygulanması ve eczaneler ile ilgili temel yasal düzenlemeler süreci, 1953’te yasallaşan ve bugün de uygulanmakta olan “Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Kanun” ile son bulmuştur.

Bu bildiride, 1852-1953 yıllarında, *Takvim-i Vekayi* ile *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe giren beş temel yasa ile 1886 tasarısındaki, “eczane açma/eczacı olma koşulları” ve “hekim/eczacı ilişkisi” ile ilgili hükümleri karşılaştırarak, eczacılık mesleğinin ve eczanelerin ülkemizdeki gelişimine ışık tutmaya çalıştık. 1886 tasarısı, o yıllardaki bakış açısını verdiği için önemliydi. Yasallaşmadığı halde bu nedenle çalışmaya dahil edildi. Bu çalışmayla ülkemizde eczacılık mesleği ile eczanelerin tarihsel gelişiminin oturduğu yasal zeminin aydınlanacağını umuyoruz.

Anahtar sözcükler: eczacılık mevzuatı, eczacılık tarihi, eczacı-hekim ilişkisi, Osmanlı İmparatorluğu’nda eczacılık, Türkiye’de eczacılık,